

Висновки працівника ВУЦВК М. Сироти про продовольче становище і боротьбу з голодом у Запорізькій та Миколаївській губерніях (30 червня 1922) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 135 – 146.

Постанова третьої сесії VI скликання «По доповіді ЦК допомоги голодуючим про форми допомоги потерпілим від голоду губерніям» (16 жовтня 1922) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 178 – 180.

ДАХО. Ф. Р. – 458. Оп. 1. Спр. 46. – 278 арк.

Сняття семей красноармейцев с гос. снабжения // Вестник социального обеспечения. – 1921. – № 1. – С. 37.

ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 652. – 179 арк.

Із звіту Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при ВУЦВК про голод серед дітей (1923) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 203 – 204.

З доповіді голови Центральної комісії допомоги голодуючим Г.І. Петровського на VII Всеукраїнському з'їзді рад про становище дитячого населення (10 – 14 грудня 1922) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 186 – 187.

Доповідь голови миколаївської губернської Ради захисту дітей про становище дітей в губернії (не пізніше травня 1922) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 126 – 128.

Із звіту Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при ВУЦВК про чисельність, харчування, захворюваність та смертність серед голодуючих (1923) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 201 – 203.

Шарпаций В.Г. Формування нормативно-правової бази становлення системи соціального забезпечення в УСРР (лютий – липень 1919 р.) / В.Г. Шарпаций // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 12. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 150 – 158.

Лист радника повноважного представництва УСРР у Москві до Г.І. Петровського з приводу постанови ЦК РКП(б) про заборону поширення діяльності Американської адміністрації допомоги за межами Поволжя (9 березня 1922) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 102 – 103.

Відомості про діяльність закордонних організацій допомоги голодуючим в Україні з серпня 1922 р. по квітень 1923 р. (не пізніше 1 травня 1923) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 190 – 192.

Мельник М.О. Діяльність уповноважених Всеукраїнського єврейського громадського комітету з надання допомоги потерпілим від погромів у Вознесенському повітові та колоніях Миколаївської губернії [Електронний ресурс] / Мельник М.О. – Режим доступу до статті: <http://mk.archives.gov.ua/newsm/447-pub-ev-gromad-komy.html>

SUMMARY

The article deals with the investigation and analysis of the process of transformation and the functioning of the system of social security in 1921 – 1923 in the region of Kherson. A number of sources from the funds of the State Archives of Kherson region that cover the activities of the Soviet security in the conditions of the introduction of the NEP and the famine of 1921 – 1923 in the southern province of Ukraine, are introduced for the first time to the scientific use.

Л.А.САВЕНОК

СУЧАСНИЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС КРИМСЬКИХ КАРАЇМІВ

Сучасна етнологія в термін «караїми» вкладає два значення: прибічники караїмізму – однієї з течій іудаїзму та етноконфесійна група [1,с.102]. Власне кажучи, вже у цій двійності і міститься проблема, оскільки неоднозначність терміну вимагає відповідного політико-правового тлумачення кожної складової караїмів. У даній статті йдеться про синтетичне розуміння терміну – кримських караїмів як конфесійної та етнічної групи.

Автору у 2011 р. вдалося оприлюднити свої погляди на існуючі в літературі концепції щодо походження кримських караїмів [2], причому з того часу ситуація в історіографії даного питання мало

змінилася. Абсолютна більшість вчених зосереджують свою увагу на контрверсійних версіях походження кримських караїмів, залишаючи поза увагою питання їх політико-правового статусу. 2011 р. вийшла друком фундаментальна монографія спеціаліста з кримської іудаїстики М.Б.Кизилова, в якій у спеціальному розділі «Караїми» аналізується історія розвитку і поширення караїмізму у ранньосередньовічний період, проблеми появи караїмів у Криму, їх розселення там, структура і правовий статус громади в середні віки та нові часи, ставлення до інших етносів, побут та звичаї [3, с. 91-172]. Проте проблема політико-правового статусу сучасних кримських караїмів залишилася поза увагою автора.

Отже, виходячи з вище сказаного метою розвідки є визначення сучасного політико-правового статусу кримських караїмів як конфесійної й етнічної спільноти у контексті сучасної етнополітичної ситуації в Україні.

Етнічною батьківщиною кримських караїмів, цілком природно і безсумнівно, є Крим. З цим пов'язані і корінні проблеми визначення сучасних статусу цієї етноконфесійної групи. Наголосимо, що в розумінні геополітичного трактування етнополітологія не виробила загальноприйнятий інструментарій, проте деякі речі можна проаналізувати.

Справа в тому, що міжнародне право під корінними народами розуміє насамперед ті етноси, які ведуть традиційний спосіб життя і від збереження якого залежить їх існування як окремої етносоціальної групи, відмінної від більшості населення даної держави, – скажімо, ескімоси та алеути в Арктиці.

Існують три різні підходи до проблеми визначення корінних народів, що відбулися відповідно у документах ООН, Міжнародної організації праці і Світового банку. Так, практика ООН виходить з того, що «корінні народи, спільноти і нації є такими, якщо, будучи історично неперервними з суспільствами, що існували на їхній території до вторгнення та колонізації, усвідомлюють себе відмінними від інших груп цих суспільств, що панують тепер на цих територіях... Вони становлять у даний час не домінуючі групи суспільства і намагаються зберегти, розвинути та передати майбутнім поколінням свої спадкоємні території...» [4, с.356]. Зрозуміло, що під таке визначення кримські караїми не підпадають – переважна їх частина мешкала в містах (Феодосія, Євпаторія, Мангуп, Армянськ) і лише незначна – в селах. Так, у 1921 р., скажімо, з 5,6 тис. караїмів в селах мешкав лише 321, тобто 6% - в Євпаторійському районі 115, Симферопольському – 100, Феодосійському – 24 і т. п. [5, с. 96,100]. Власне караїмським може вважатися лише Чуфут-Кале, але по-перше, караїми склали більшість серед його мешканців у 16-18 ст., а місто існувало з 6 ст. [6, с.4-39], і по-друге, воно входить до Бахчисарайського історико-культурного заповідника, де зберігається практично поруч пам'ятники багатьох народів. Та й на самому Чуфут-Кале є чудові пам'ятники кримських татар – достатньо згадати мавзолей (дюрбе) Джаніке-ханім. Інакше кажучи, визначення ООН містить потенційно обмежений та суперечливий погляд на корінні народи, бо не враховує різноманітності потенційно корінних народів і ґрунтується лише на «історичній неперервності із суспільствами, які існували на їх території до вторгнення та колонізації». Принаймні караїми не підходять до такого визначення і, по-друге, з корінних (чи у правових координатах потенційно корінних) народів під це визначення, очевидно, підходять кримські татари. Правове визначення Міжнародної організації праці (МОП) ґрунтується на більш широким історичним засадах. Так, Конвенція МОП 1989 р. поширюється на «народи у незалежних країнах, які розглядаються як корінні тому, що вони є нащадками тих, хто мешкав у країні або в географічній області, частиною якої є дана країна, в період її завоювання або колонізації чи в період встановлення існуючих державних кордонів, і які, незалежно від їхнього правового становища, зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні та політичні інститути» [7]. Очевидно, що під таке визначення караїми підпадають.

Світовий банк сприйняв функціональний погляд на корінні народи. Так, у директивній резолюції банку № 169 від 27.06.1989 р. зазначено, що «термін «корінні народи», «корінні етнічні меншини», «племенні групи» та «визначені племена» характеризують групи із соціальною та культурною ідентичністю, на відміну від домінуючого суспільства, яке в процесі розвитку робить їх становище вразливим та несприятливим. Для цілей названої директиви «корінні народи» - термін, що має вживатися з посиланням на ці групи» [8, с. 357]. Світовий банк для визначення об'єктів допомоги зазначає, що, «оскільки існують різні тексти і контексти, що постійно змінюються, в яких ідентифікуються корінні народи, жодне з визначень цих народів не може охопити їх різноманітності... Корінні народи можуть бути ідентифіковані в особливих географічних районах за наявністю різних

рівнів таких характеристик: а). близька належність до спадкоємних територій та природних ресурсів у цих районах; б). самоідентифікація та ідентифікація інших як членів відмінної культурної мови; в). корінна мова, що часто-густо відрізняється від національної мови; г). наявність звичаєвих та політичних інститутів; д). первісно матеріально орієнтоване виробництво» [8, с. 357]. Очевидно, що сучасні кримські караїми не підходять до цього визначення, передусім через втрату етнолекту – своєї мови.

В 2007 р. Генасамблея ООН (резолюція 61/295 від 13.09.2007) прийняла Декларацію ООН про права корінних народів [9], проте чіткого законодавчого визначення змісту цієї категорії не подано. Очевидно, що поки людство (декларацію готували 22 роки, підтримали її 143 держави зі 192. Україна підтримала, але не ратифікувала; США – проти; Росія – утрималась – 44) не може знайти визначення цього етноісторичного і етнополітичного феномену. В декларації наголошується необхідність визнавати права народів відрізнитися одне проти одного; визначається обов'язок держави всіляко захищати цю відмінність. ООН наголошує, що становище корінних народів в кожній країні і кожному регіоні відмінне, що декларація не санкціонує будь-яких дій щодо порушення територіальної цілісності держав і що декларацію слід тлумачити «у відповідності з принципами справедливості, демократії, поваги до прав людини, рівності, недискримінації, доброго управління і сумлінності» [8]. Нарешті зауважимо, що Декларації, прийняті Генасамблеєю ООН, не мають законодавчої сили для держав і не накладають зобов'язань на уряди. Показово, що в ЗМІ нерідко згадується формула, що «за даними ООН» до корінних народів належить 300 – 370 млн. осіб у 70 (більш ніж 70) країнах, які спілкуються на понад 5 тис. своїх етнічних мов і дотримуються своїх культурних традицій [Див.: 10]. Але про складові цієї статистики – хто, коли, як і т. п. – не повідомляється. Зрозуміло, що правове визначення відповідних критеріїв набагато важче, ніж проголосити 1993 р. роком корінних народів і з 9 серпня 1994 р. відзначати Міжнародний день корінних народів Світу. Показово, що нами не знайдено свідчень про звертання кримських караїмів до міжнародних інституцій, що репрезентують міжнародний рух корінних народів – Світова рада корінних народів (створена 1975 р. за ініціативою Національного індіанського братства Канади), Робоча група з корінних народів (створена 1982 р. Комісією ООН з прав людини), Добровільний фонд для корінних народів (заснований Генасамблеєю ООН у 1985 р., діє під керівництвом Генсека ООН), що надає допомогу громадянам та організаціям корінних народів.

Конституція України також вживає термін «корінні народи», який міститься у ст.11, п.3, ст.92 та у п.3, ст.119 [11]. Проте ні в самій Конституції, ні в інших законах України не розкривається, які групи населення країни можна віднести до корінних народів. Це свідчить про складність даної проблеми як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Не набагато легше з визначенням кримських караїмів як автохтонного етносу. Так, найсучасніша «Енциклопедія історії України» обмежилась суто тлумачним визначенням про те, що автохтонним слід вважати етнічні спільноти, «що виникли на даній території» [46, С.28] без жодного етноісторичного аналізу. Значно «продвинутіша» в цьому плані виявилася «Радянська енциклопедія історії України», яка насмілилась подати статтю «Автохтони», але обмежилась доведенням автохтонності слов'ян в Східній Європі і, зокрема, в Україні [12, с. 17-18]. В сучасній російській етнології скептично сприймаються ідеї «автохтонності» щодо етногенезу навіть слов'ян, не кажучи вже про інші народи [13]. Це очевидно, з тим, що ідеї Б.Д.Грекова і А.Б.Рибокова «про автохтонність» у розумінні «патріотизм» на протиположному «міграціонізму» виглядають занадто анахронічними і, по-друге, їх розповсюдження на Сибір, Далекий Схід, Північ, Кавказ і т. п., не кажучи вже про Східну Пруссію, означає визначення загарбницької політики Московського царства, Російської імперії та СРСР. До речі, проти цього виступають і США, Австралія, Нова Зеландія чи Канада через аналогічні причини.

Очевидно, що кримських караїмів не влаштовує і російська інтерпретація терміну «автохтони» як однопорядкового з визначенням «аборигени», «туземці», «корінні народи» як «исконное население территории, сохранившее традиционные системы жизнеобеспечения, особые формы хозяйственной деятельности, например охота (сухопутная, морская), скотоводство (кочевое исключается)...» [14]. Практично йдеться лише про малі корінні народи Півночі, яких слід «захистити» від стихійної глобалізації [15].

Наголосимо, що в українському політику мі висловлюються думки щодо необхідності прийняття спеціального закону про корінні народи. При цьому вони, на відміну від національних меншин, проживають на своїй етнічній території і не мають іншої держави.

Проте сьогодні існують чимало гострих питань, без вирішення яких не можна приймати такого роду закони. Так, серед уявних корінних народів є немало таких, які виступають за право корінних

народів на самовизначення і за те, що вони мають розглядатися окремо від національних меншин. Наслідки такої відмінності важко передбачити [16, с. 357]. Для гармонізації колективних та індивідуальних прав корінних народів і нацменшин, наголошують вітчизняні експерти, потрібно їх гармонізувати в процесі реалізації етнонаціональної політики [8].

Не менш важливим є встановлення кореляції між нацменшинами і корінними народами за кількістю, терміном проживання, компактністю розселення тощо. Так, спроби подати таку класифікацію зроблено авторами підручника «Основи етнодержавознавства»: 1. за характером розселення – компактно проживаючи (гагаузи, кримські татари і т. п.) і дисперсно проживаючи (білоруси, євреї і т. п.); 2. за чисельністю виділено 5 груп – російська меншина, що за кількісними масштабами дорівнює населенню середньої європейської країни; меншини середньої величини (100-500 тис.) – румуни, угорці і т. п.; невеликі меншини від 10 до 10 тис. Їх близько 10, одні з яких мають історію проживання в Україні у сотні років і є корінними та ті, що за цією однакою не є корінними; нечисленні народи, що відрізняються не лише чисельністю, але й мірою історичної укоріненості - з них на території України сформувались караїми, кримчаки, гагаузи; дисперсні мікро меншини.

Все це слід мати на увазі під час здійснення практичної та законодавчої політики держави з урахуванням реальних коштів. Ігнорування цих порад науковців привело до того, що Європейську Хартію регіональних мов або мов нацменшин [17] було підписано від імені України 02.05.1996 р. та ратифіковано Верховною Радою України 15.05.2003 р. шляхом прийняття відповідного Закону про ратифікацію [18]. Цей Закон України визначив вичерпний перелік 13 національних меншин з наявних в Україні 130, щодо мов яких застосовуються положення Хартії. Серед них не знайшлося місця мовам зникаючих етносів, в т. ч. кримських караїмів, без чого неможливо зберегти їх культуру та традиції. В аналогічному становищі опинилися й інші корінні мало чисельні народи – кримчаки, кримські греки. Зрозуміло, що це викликало чимало запитань громадськості – і щодо автентичності перекладу Хартії, і щодо відповідних проблем юридичного, політичного та економічного характеру [10, 19].

У такій ситуації усім зацікавленим інституціям та особам (центральна і місцева влада, караїмська громадськість, наукове співтовариство, міжнародні структури, передусім Світовий банк і т. д.) слід виробити, узгодити та цілеспрямовано здійснити низку відповідних заходів. Це перш за все прийняття Верховною Радою України Закону про корінні народи, відродження караїмської мови (точніше дві – розмовний етнолект і наукову старосврейську), створення мережі освітніх закладів (класи в школах, кафедру в Кримському національному університеті ім. В.І.Вернадського, групу в Інституті історії України НАН України) та наукового державно-громадського центру (скажімо, в Інституті сходознавства НАН України та Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України), реалізація низки туристичних бізнес-проектів з метою відродження традиційної культури (існуючий на громадських засадах Музей потребує кардинальної модернізації), кухні (створення мережі ресторанів замість єдиного маленького кафе в Євпаторії) і занять (одяг, взуття, прикраси тощо) кримських караїмів на базі історичних традиційних центрів їх проживання – Чуфут-Кале, Євпаторія, Мангуп, Феодосія Іософатова долина поблизу Бахчисарая, Харків, Київ. Це дасть можливість заробити необхідні кошти, залучити ресурси вітчизняного й іноземного капіталу та об'єднати кримських караїмів на фундаменті реальних, а не суто комерційних або політично заангажованих справ і проектів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тяглий М.І. Караїми / М.І.Тяглий // Енциклопедія історії України: У 8 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2007. – Т.4. – С.102-105.
2. Див.: Водотика С.Г., Савенок Л.А. Походження кримських караїмів: аналіз існуючих концепцій і шляхи пошуку істини / С.Г.Водотика, Л.А.Савенок // Чорноморський літопис. Науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во Миколаїв. Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили, 2011. - № 3. – С.88-92.
3. Кизилов М.Б. Крымская Иудея: Очерки истории евреев, хазар, караимов и крымчаков в Крыму с античных времен до наших дней / М.Б. Кизилов. – Симферополь: Изд-во «Доля», 2011. – 336 с.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. Корецького; Редкол.: Ю. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
5. Полканов Ю.О. Кримські караїми / Юрій Полканов [Електронний ресурс]. – Turkolog. Тюркологические публикации. - Режим доступу: [http://turkolog.narod.ru.](http://turkolog.narod.ru;); Інші публікації: Полканов

- Ю.А. Караи - крымские караимы-тюрки. – Симферополь, 1997. – 112 с.; Його ж Крымские караимы. – Бахчисарай, 1994. – 89 с. і т. д.
6. Герцен А.Г., Могарычев Ю.М. Крепость драгоценностей. Кырк-ор. Чуфут-Кале / А.Г.Герцен, Ю.М.Могарычев. – Симферополь: Таврия, 1993. – 128 с.
7. Конвенція 1989 г. о коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни в независимых странах [Международной организации труда ООН] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ilolex/russian/docs/conv_169.htm.
8. Денисов В.Н. Корінні народи / В.Н. Денисов // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т.3. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – С.355-358.
9. Декларация Организации Объединенных наций о правах коренных народов. Принята резолюцией 61/295 Генеральной Ассамблеи от 13 сентября 2007 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/declarat/indigenons-rights.html>.
10. Єфір радіо «Свобода» 10.08.2009 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/artikle/1796152.html>.
11. Конституція України /Верховна Рада України: Офіц.вид. – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 60 с. – (Серія «Закони України»).
12. Кизилов М.Б. Караимы /Михайло Кізілов // От киммеривцев до крымчаков (народы Крыма с древнейших времен до конца XVIII ст.). – Симферополь: Таврия Плюс, 2004. – С.181-192.
13. Семененко Р.Г. Автохтони / Р.Г.Семененко // Радян. енцикл. історії України: В 4-х т. / Редкол.: А.Д.Скоба (відп. редак.) та інші. – Т.1. – К.: Гол. ред. «УРЕ», 1969. – С.17-18.
14. Див.: Караїми // Советская историческая энциклопедия. – М.: Совет. энцикл., 1965. – Т.6. – Стб. 1015; Караїми // Радян. енцикл. історії Укр. – К.: УРЕ, 1970. – Т.2. – С.310.
15. Полканов Ю.О. Кримські караїми / Юрій Полканов [Електронний ресурс]. – Turkolog. Тюркологические публикации. - Режим доступа: <http://turkolog.narod.ru/>; Інші публікації: Полканов Ю.А. Караи - крымские караимы-тюрки. – Симферополь, 1997. – 112 с.; Його ж Крымские караимы. – Бахчисарай, 1994. – 89 с. і т. д.
16. Сигаева Г.В. Крымские караимы и их вклад в многонациональную культуру России и Крыма / Г.В. Сигаева . - [Электронный ресурс]. – Turkolog. Тюркологические публикации. - Режим доступа: <http://turkolog.narod.ru/>.
17. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Страсбург, 5 листопада 1992 р. Прийнята ПАРЕ. Офіційний переклад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Zakon.rada.gov.ua>.
18. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15.05.2003 р., № 802-ІУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Zakon.rada.gov.ua>.
19. Тищенко Ю. Шляхи гармонізації колективних та індивідуальних прав у процесі реалізації етнонаціональної політики / Ю.Тищенко // Відділ соціокультурних та етнонаціональних досліджень Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/monitor/june_2009/10.html

SUMMARY

The main purpose of the article is to show modern political and legal status of Crimean Karaimes in modern ethnopolitical context in the Ukraine.

Ю.М. СОКОЛЕНКО

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку України національно-етнічна сфера стає невід’ємним виміром суспільно-політичних реалій. У зв’язку з цим етнонаціональний розвиток українського суспільства потребує адекватного забезпечення політичними засобами і механізмами. Першочерговими потребами є наукове осмислення вітчизняної етнонаціональної державності й державного управління національною структурою; формування соціально-політичних важелів розв’язання суперечностей у